

در جستجوی معنای فضای شهری به کمک علم هرمنوتیک؛ بازشناسی معنای نهفته در میدان ساعت تبریز^۱

مهديه باقرزاده خسروشاهی^۲

کلیدواژگان: فضای شهری، معنا، علم هرمنوتیک، تئوری زمینه‌ای، میدان ساعت تبریز.

چکیده

ما در زندگی روزمره فضاهای شهری مختلفی را که حیات واقعی در آنها جریان دارد و صحنه واقعی حادثه است، تجربه می‌کنیم. به این معنی که مکان‌ها با زندگی و تجربه شهروندان ارتباط می‌یابند. در نتیجه تحلیل فضاهای شهری با توجه به اینکه بستر حیات مدنی شهر است، به رابطه بین مردم، فعالیت‌های آنان، و فضاهایی که خلق می‌کنند در آن سکونت می‌کنند، معطوف می‌شود. فضاهایی که خاطرات جمعی و فردی را در خود انباشته اند و هر یک معنای خاصی به آن فضا می‌بخشند. حال این پرسش مطرح می‌شود که: بازشناسی معنای فضاهای شهری به چه روشی امکان‌پذیر است؟

در واقع هدف این مطالعه، ارائه روشی است که امکان بازشناسی معنای فضای شهری را با بهره‌گیری از سیر تحول علم هرمنوتیک، در کنار کمک گرفتن از «تئوری زمینه‌ای» را فراهم می‌کند و تلاش می‌کند تا با پیش گرفتن رویکردی کیفی به شناخت ابعادی از معنای واقعی میدان ساعت تبریز دست یابد. به منظور دستیابی به هدف مذکور، طرح تحقیق در سه بخش

تدوین شده است. ابتدا چهارچوب مفهومی و دیدگاه‌های چهار اندیشمند متقدم هرمنوتیک مورد بررسی قرار گرفته است. سپس چهارچوب تحلیلی پژوهش به صورت محورهای پرسش ارائه شده و در نهایت در قسمت نمونه مطالعه شده به بازشناسی معنای میدان ساعت تبریز پرداخته شده است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که می‌توان فرآیند جستجوی معنای نهفته در فضاهای شهری را با بهره‌گیری توأمان از علم هرمنوتیک و تئوری زمینه‌ای صورت داد. بر همین اساس با استفاده از مفاهیم ارائه شده در سیر تکاملی علم هرمنوتیک، مراحل کار به منظور انجام مصاحبه با شهروندان به روش کیفی تدوین و پیشنهاد شده است.

۱. مقدمه

کیفیت طراحی شهری به عنوان یک مفهوم، بنا به گفته جک نسر از طریق به عرضه گذاشته شدن خصوصیات محسوس از طریق محیط کالبدی از یک سو، و مورد ادراک، شناخت و ارزیابی قرار گرفته شدن آنها توسط ناظر از سوی دیگر خلق می‌شود. این در حالی است که دریافت‌های ادراکی، شناختی و ترجیحات محیطی افراد

۱. این مقاله برگرفته از یکی از مطالعاتی است که در ذیل مجموعه پژوهش‌های مرتبط با «جستجوی معنای فضای شهری به کمک علم هرمنوتیک» در قالب درس میانی نظری طراحی شهری در نیمسال دوم سال ۱۳۸۹ توسط دکتر کورش گلکار در دانشگاه شهید بهشتی تدریس شده است.

۲. کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی؛

MAHDIEKHOSROSHAHI@
GMAIL.COM

پرسش‌های تحقیق

۱. بازشناسی معنای فضاهاى شهری، به چه روشی امکان‌پذیر است؟
۲. مطالعهٔ هرمنوتیکی چگونه می‌تواند به جستجوی معنای فضای شهری یاری رساند؟

در قبال فضاهاى شهری از برآیند سه کیفیت عملکردی، زیست‌محیطی و تجربی - زیباشناختی، به عنوان مؤلفه‌های سازندهٔ کیفیت طراحی شهری حاصل می‌شود.^۳ این امر موجب شده است که فهم معنای فضای شهری بر اساس سنجش و تحلیل کیفیت فضاهاى شهری با توجه به رابطهٔ بین مردم، فعالیت‌های آنان و فضاهاىی که خلق می‌کنند یا در آن ساکن می‌شوند، همچنین خاطرات جمعی و فردی انباشته‌شده در آن فضا معطوف شود. بر این اساس این نوشتار که مبتنی بر روشی پژوهشی است، تلاش می‌کند تا با در پیش گرفتن رویکردی کیفی با بهره‌گیری از هرمنوتیک به مثابهٔ کاوش و فهم معنا به شناخت ابعادی از معنای فضای شهری از طریق دریافتهای ادراکی، شناختی، و ترجیحات محیطی افراد دست یابد.

این مطالعه از سه قسمت تشکیل شده است. در قسمت چهارچوب مفهومی، با مطالعهٔ معنای لغوی و ریشه‌های تاریخی «هرمنوتیک»، مفاهیم اصیل آن از دیدگاه چهار اندیشمند متقدم علم هرمنوتیک، تحت عناوین رویکرد «شلایرماخر»، رویکرد «دیلتای»، رویکرد «هایدگر» و رویکرد «گادامر» ارائه شده است. سپس در قسمت چهارچوب تحلیلی پژوهش، فهرست سؤالات با ملاحظهٔ مفاهیم پایه که در قسمت اول مطرح شد، ارائه شده است. در ادامه در قسمت نمونهٔ مطالعه‌شده، بازشناسی معنای میدان ساعت تبریز، با معرفی مشخصات فضای شهری مورد نظر و بهره‌گیری از تئوری زمینه‌ای و انجام تحقیق اکتشافی به روش گلیسر، به چگونگی خوانش معنای فضای شهری پرداخته شده است و روند تحقیق شامل کلیه مراحل کار اعم از نحوهٔ پرسشگری، جمع‌آوری داده‌ها، و چگونگی ثبت و مدیریت و تجزیه و تحلیل داده‌ها به تفضیل بیان شده است. در نهایت در این مطالعه کاربردپذیری علم هرمنوتیک بر اساس فرایند پیشنهادی به منظور بازشناسی معنای فضای شهری با انجام مطالعه در میدان ساعت تبریز مورد سنجش قرار گرفته است.

۱. چهارچوب مفهومی: هرمنوتیک به مثابهٔ کاوش و فهم معنا

«هرمنوتیک»^۴ به معنای روش یا تئوری تفسیر است^۵ و در لغت‌نامه آکسفورد به معنای تجزیه و تحلیل و تفسیر متون به کاررفته است.^۶ در فرهنگ معین نیز به معنای روش تأویل و تفسیر، کشف پیام‌ها و نشانه‌ها، و معانی یک متن یا پدیده (گفتاری و نوشتاری) تعریف شده است^۷ و «تفسیر» کشف رمزگان

۳. کورش گلکار، آفرینش مکان پایدار: تاملاتی در باب نظریه طراحی شهری، ص ۱۲۶-۱۳۷.

4. Hermeneutics
5. Definition of Hermeneutics: A method or principle of interpretation
6. Definition of Hermeneutics: The area of study that analyses and explains written texts.

۷. فرهنگ فارسی معین، ذیل «هرمنوتیک».

یا گدها، به عبارتی قاعده‌های زبانی، دستوری، نحوی، و بیانی عبارت‌ها، یعنی اموری قراردادی است و در حکم راهنمای تأویل است. در حالی که «تأویل» خوانش متن است که با فهم معناها، یا ساختن معناها سرانجام می‌یابد. به عبارتی تأویل همان فهم تأویل‌گر از متن است.^۸

ریشه‌های کلمه هرمنوتیک در فعل یونانی «هرمینوین»^۹ که عموماً به معنای تأویل کردن و صورت اسمی آن «هرمینیا»^{۱۰} که به معنای تأویل می‌باشد، ترجمه می‌شود.^{۱۱} هرمنیا از نام «هرمس»^{۱۲} خدای زبان و کلام اخذ شده است، که رسول و پیام‌آور خدایان دیگر و بازگوکننده معانی مورد نظر آنهاست. هرمس خدایی است که زبان و گفتار را آفریده است، هم تأویل‌کننده^{۱۳} (پدیدآورنده مفاهیم کلامی) و هم پیام‌آور (انتقال‌دهنده پیام سایر خدایان از آسمان به زمین) است. به عبارتی نام هرمس به طرز پرمعنایی با وظیفه تبدیل آنچه ورای فهم بشر است، به صورتی که فکر و هوش انسان قادر به درک آن است، پیوند یافت و لذا اشکال مختلف این کلمه متضمن به فهم در آوردن چیزی یا موقعیتی است که نامفهوم است. بدین ترتیب اصل و منشای کلمات جدید علم هرمنوتیک به زبان یونانی برمی‌گردد و متضمن علم «به فهم در آوردن» است. به عبارتی فهمیدن معنای اثر کانون علم هرمنوتیک است^{۱۴} و آنچه از این واژه مراد می‌شود، بیانگر آن فضای روشنفکری و فرهنگی است که در آن حقیقتی وجود ندارد، زیرا همه چیز موضوع تفسیر است و همه چیز «اعتباری»^{۱۵} است.^{۱۶} بر این اساس به منظور بررسی مفاهیم پایه در سیر تکاملی هرمنوتیک به طور کلی می‌توان چندین مفهوم ممکن را بیان کرد که اولین آنها تلقی کلاسیک از هرمنوتیک است که در قرون وسطی، مطرح شده است و به معنای فن یا صنعت یا هنر است. به عبارتی هرمنوتیک در این دوره به معنای یک «تکنیک» بوده که با تفسیر کتب مقدس و حقوقی سروکار داشته است. بدین معنا که هرمنوتیک، فنی آلی^{۱۷} و کمکی بود. خودش طرح مساله

نمی‌کرد و با ارائه قوانین و معیارها و موازینی که اکثرشان از علم خطابه گرفته شده بود، کمک می‌کرد تا بتوان متن را خوب تفسیر کرد.^{۱۸} مفاهیم جدیدتر هرمنوتیک توسط شلایر ماخر که پدر هرمنوتیک مدرن خوانده می‌شود، مطرح می‌گردد و با نظریه‌پردازی از جمله ديلتای، هایدگر، و گادامر تحول می‌یابد. در ادامه آرای چهار اندیشمند متقدم و پایه‌گذار درباره مفاهیم اساسی هرمنوتیک همچون فهم، تأویل، دور هرمنوتیکی^{۱۹}، تجربه هرمنوتیکی، و... را بررسی می‌کنیم که تمایز دیدگاه‌های‌شان را نشان می‌دهند.

۱.۱. **رویگرد شلایرماخر:**^{۲۰} فریدریش دانیل ارنست شلایرماخر از نظریه‌پردازان اواخر قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ میلادی است. نظریه هرمنوتیک وی به دو بخش قابل تقسیم است: ۱. تأویل دستوری، ۲. تأویل فنی. در تأویل دستوری، هر واژه در هر عبارت دارای یک معناست، که آن را معنای بنیادی می‌خواند و کاری بیهوده خواهد بود که به جستجوی معانی گوناگون یک واژه در یک گزاره بپردازیم. در واقع وی به صراحت فرض متن چند معنایی را رد می‌کند،^{۲۱} در حالی که در تأویل فنی، «نیت نویسنده» یا دوباره تجربه کردن اعمال ذهنی مؤلف متن است که برای شلایر ماخر مهم است.^{۲۲} ولی نباید این باز تجربه کردن را «تحلیل روانی» مؤلف انگاشت، بلکه باز ساختن تفکر خود آن شخص دیگر است، از طریق تأویل گفته او. در واقع او وظیفه تأویل‌کننده را شناخت شرایط تاریخی متن می‌دانست.^{۲۳} به عبارتی برای اینکه سخن را بفهمیم و امکان لغزش دائم و کژفهمی را محدود کنیم، باید آن سخن را در تک‌تک عناصر آن بازسازی کنیم. گویی که خود گوینده سخن، یا نویسنده آن بوده ایم.^{۲۴}

در واقع اصلی که این بازسازی بر آن استوار است، اصل «دور هرمنوتیکی» است. به عبارتی ما چیزی را با مقایسه کردن آن با چیزی که از قبل می‌شناسیم، می‌فهمیم. آنچه می‌فهمیم خود در وحدت‌هایی نظام‌مند یا دوره‌هایی برساخته از اجزاء شکل می‌گیرد.^{۲۵} به عبارتی دور هرمنوتیکی در فرآیند شناخت، به

۸. بابک احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۷۶.

9. Hermeneuein

10. Hermeneia

۱۱. ریچارد پالم، علم هرمنوتیک، ص ۱۹.

12. Hermes

13. Interpretation

۱۴. پالم، همان، ص ۲۰.

15. Subjective

۱۶. بهمن پازوکی، «بررسی مفهوم هرمنوتیک و ارتباط آن با معماری».

۱۷. کلمه «آلی» در فرهنگ فارسی معین منسوب به آلت معنا شده است. در گذشته علما در فلسفه اسلامی علوم را به دو دسته اصلی (اصیل) و آلی (کمکی) تقسیم می‌کردند و هرمنوتیک علم آلی محسوب می‌شد. یعنی خودش طرح مساله نمی‌کرد بلکه قواعد و قوانین و معیار و موازینی بود تا بتوان متن را خوب تفسیر کرد.

۱۸. پازوکی، همان.

19. Hermeneutic Circle

20. Friedrich Daniel Ernst

Schleiermacher (1768

-1834)

۲۱. احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۲۲-۵۳۳.

۲۲. پازوکی، همان.

۲۳. پالم، همان، ص ۹۹-۱۰۱.

۲۴. پازوکی، همان.

۲۵. پالم، همان، ص ۹۸-۹۹.

معنای حرکت از جزء به کل و بر عکس است که مفسر ضمن گذار از فرآیند کلی تاریخی به جزئیات موضوع مورد تفسیر نیز توجه می‌کند.^{۲۶}

به طور کلی از دیدگاه شلایر ماخر، معنای هر اثر آن است که «مؤلف» در سر داشته و تلاش کرده است تا در اثر بیان کند و تأویل در حکم کشف این معناست. به عبارتی وی به امکان تأویل‌هایی که مخاطب ارائه می‌کند و بر پایه آن افق معنایی متن گسترش می‌یابد، هیچ نیاندیشیده بود.^{۲۷}

۲.۱. رویکرد دیلتای: ویلهلم دیلتای، فیلسوف و جامعه‌شناس پایان قرن ۱۹ و آغاز قرن بیستم میلادی ادامه‌دهنده و تکمیل‌کننده راه شلایر ماخر محسوب می‌شود.^{۲۸} دو مفهوم اصلی، مبنای هرمنوتیک دیلتای را تشکیل می‌دهد: ۱. وی، هدف اصلی هرمنوتیک را درک کامل‌تری از مؤلف می‌داند، به نحوی که می‌توان با بررسی اسناد، حقایق و داده‌های تاریخی، آمار و غیره، جهان زنده مؤلف، یعنی دنیای ذهن مؤلف را شناخت و حتی مؤلف را چنان‌که خود خویشتن را می‌شناخت، باز یافت. حکمی که آشکارا یادآور نظر شلایر ماخر است.^{۲۹}

۲. از سوی دیگر او تلاش کرد ضمن بازسازی شرایط تاریخی دوره مؤلف بتواند ویژگی‌های روحی و روانی او را نیز به خوبی بشناسد. به عبارتی دیلتای «روان‌شناسی» و «تاریخ» را دو کلید اصلی باز شدن درهای شناخت می‌داند و منظور وی از «روان‌شناسی» ایجاد رابطه همدلانه با مؤلف متن و شناخت خصوصیات و گرایش‌های روحی و روانی او در زمان پدیدآوردن اثر است.^{۳۰} و «دانش تاریخی» به معنای پشت سر نهادن تمام پیش‌داوری‌های برآمده از زمان حاضر و رسیدن به افق اندیشه‌های مؤلف است. به این معنا که تأویل‌کننده فاصله زمانی و تاریخی‌ای را - که او را از دنیای متن جدا می‌کند - از میان برمی‌دارد و به گونه‌ای هم‌روزگار مؤلف می‌شود.^{۳۱}

به طور کلی، دیلتای در یک تعریف کلی چنین می‌گوید: «ما آن فراشدی را که در آن از علایم که از بیرون به گونه‌ای حفظی

به ما داده شده اند به چیزی درونی پی می‌بریم، فهم می‌نامیم». بنابراین برای فهم یک متن، باید آزمون زیستی مؤلف را از نو در درون خلق کنیم، آنهم با مبنا قرار دادن عبارات، تعبیرات، و بیاناتش، «رفتن از بیرون به درون».^{۳۲}

۳.۱. رویکرد هایدگر: مارتین هایدگر یکی از معروف‌ترین فیلسوفان قرن بیستم است. او در واقع اولین کسی بود که هرمنوتیک را به فلسفه آورد. از نظر وی، علم هرمنوتیک نظریه‌ای بنیادی در خصوص چگونگی به ظهور رسیدن فهم در وجود انسان است.^{۳۳} بر این اساس، دو نکته مهم در کار هایدگر شکل می‌گیرد که عبارت اند از: ۱. فهم چیست؟ ۲. هستی چیست؟ و چگونه به فهم در می‌آید؟ بر خلاف دیلتای که «بودن با مؤلف» را شرط اصلی فهم می‌دانست، هایدگر فهم را تجلی و اکتشاف «بودن در جهان» می‌داند. به عبارتی فهم یا شناخت، همان تأویل است.^{۳۴} و تأویل متن، رفتن به پس پشت آن است. به نحوی که فقط نمی‌گوید مؤلف چه مقصود داشته، زیرا چنین کاری محدود به همان نقطه‌ای خواهد شد که تأویل حقیقی باید آغاز شود و لذا او می‌پرسد که متن چه چیزی را «نمی‌گوید». او به پشت متن می‌رود تا بپرسد که مؤلف چه نگفت و چه نتوانست بگوید. به عبارتی نقص درونی و تلاشی که در خلق متن دست اندرکار بوده نیز موضوع تأویل است.

این نکته به دو موضوع آشنا و از قدیم مرسوم در علم هرمنوتیک اشاره می‌کند: ۱. نقض کردن متن، ۲. فهمیدن مؤلف بهتر از آنچه او خودش را می‌فهمد. به عبارتی تأویل، کوشش برای رسیدن به پشت پوسته سخت تأویل نادرست و جاگرفتن در مرکز آنچه گفته و ناگفته است. با این همه تأویل بازگشتی ساده به گذشته نیست، بلکه واقعه جدیدی از افشاست.^{۳۵} به عبارتی هرمنوتیک با تمام جنبه‌های هستی و تمام تجربیات آدمی سروکار دارد و فهم اجزاء یک متن بدون فهم کل آن امکان‌پذیر نیست همان‌گونه که فهم کل متن بدون درک اجزاء آن ممکن نیست. در واقع بیان دور هرمنوتیکی، مد نظر هایدگر است.^{۳۶}

۲۶. حسین سلیمی، هرمنوتیک و شناخت روابط جهانی، ص ۲۷.
۲۷. احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۷۶.

28. Wilhelm Dilthey (1833-1911)

۲۹. سلیمی، همان، ص ۲۱-۲۷.
۳۰. احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۳۰-۵۳۷.

۳۱. سلیمی، همان، ص ۲۷-۳۳.
۳۲. احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۳۰-۵۳۷.

۳۳. پاروکی، همان.

34. Martin Heidegger (1889-1976)

۳۵. احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۸۹-۹۷.

۳۶. پالمر، همان، ص ۱۴۴-۱۴۶.

۳۷. احمدی، همان، ص ۷۰.

۳۸. سلیمی، همان، ص ۴۱-۴۶.

زمان حال چه پرسش‌هایی می‌کنیم. ۵. اهمیت اطلاق؛ فهمیدن به معنای شناختن و توضیح دادن، متضمن در خود داشتن چیزی مانند اطلاق یا نسبت متن با زمان حال است.^{۴۴}

به عبارتی، افق کنونی ما از سنت و موقعیت کنونی شکل گرفته است در حالی که، اگر افق متنی را بیگانه و دور بدانیم متن با ما سخن نمی‌گوید. بنا بر این اگر متن را به افق خود منتقل کنیم نوعی در هم شدن افق‌ها صورت می‌گیرد و در این در هم شدن، برخورد و گفتگوی گذشته و امروز ممکن می‌شود. در واقع قرائت اثر هنری، رخدادی است که در زمان صورت می‌گیرد و معنای اثر برای ما محصول یگانه‌سازی افق کنونی خود ما و افق اثر است و فهم عبارت از آوردن موبه‌موی گذشته در ظواهر کنونی نیست بلکه، تجربه‌ی ما از هستی است^{۴۵} به عبارتی، امتزاج افق‌ها^{۴۶} یا فهم از طریق مکالمه، ریشه در همین مفهوم دارد^{۴۷} به نظر گادامر اساساً تأویلی درست و قطعی وجود ندارد و تأویل درست یا موفق، در هم شدن «دو زیست‌جهان» یا «دو افق معنایی» متفاوت است به این ترتیب، موضوع محوری فلسفهٔ هرمنوتیکی گادامر، موضوع «فهم» است و به نظر وی تفاوت عمده‌ای بین «فهم» و «شناخت» وجود دارد و هر شناختی لزوماً متضمن فهم نیست.^{۴۸}

در نهایت به طور خلاصه می‌توان گفت در نظریهٔ هرمنوتیک شلایر ماخر و دیلتای، متن دارای معنایی قطعی است و نیت مؤلف، خواست آگاهانه او در نهادن معنا اساس و بنیان این مناسبت است و معنای متن (معنایی که مؤلف آگاهانه و با نیتی خاص آن را ایجاد کرده است) همیشه همراه متن است، خواه ما آن را کشف کنیم یا نه، آن را مهم بدانیم یا نه. تأویل‌کننده فقط در پی یافتن آن معنای اصیل و نهایی است، معنایی که «در سر مؤلف وجود داشته است».^{۴۹} در حالی که هرمنوتیک کلاسیک به منطق مکالمه بی‌باور است و اساساً به افق معنایی متن اعتقادی ندارد، در هرمنوتیک مدرن، افق اندیشه‌های تأویل‌کننده، تعیین‌کنندهٔ تأویل است و نه افق اندیشه‌های مؤلف. گادامر بر

از سوی دیگر، هایدگر هر شناخت یا تأویلی را بر سه نوع پیش‌فهم استوار می‌داند: ۱. پیش‌زمینه یا پیش‌داشت، که فهم کلی فرد از زمینه آنچه مورد شناخت و تأویل است را شامل می‌شود. ۲. پیش‌نگرش، چگونگی روبه‌رو شدن با موضوع یا مسئله مورد تأویل و جایی که از آن می‌توان به امری نگریست. ۳. پیش‌برداشت (انتظارهایی که پیشاپیش شکل گرفته اند) که راه و روش تأویل را مطرح می‌کند؛ به عبارتی رخداد را چنان تأویل کنیم که آن پیش‌برداشت را قدرتمندتر کند.^{۴۹}

۱. ۴. رویکرد گادامر: هانس گئورگ گادامر شاگرد برجسته هایدگر، در اندیشهٔ هرمنوتیکی خویش وام‌دار ایده‌های هایدگر در مورد مباحث تأویل است^{۴۱} در واقع وی با همدلی با آرای دیلتای به هرمنوتیک رو می‌کند ولی دوباره به نتیجه‌ای که هایدگر رسیده، می‌رسد. یعنی در فهم، خود انسان است که درگیر فهم است^{۴۲} گادامر بر دو جنبهٔ فهم تأکید دارد؛ ۱. جنبهٔ تاریخی آن، که همواره با عنوان تاریخ‌گرایی از آن یاد می‌کند، ۲. جنبهٔ زبانی فهم.^{۴۳} به این صورت که فهم، همواره با حال و آینده ما مرتبط است و زمان‌مندی درونی خود فهم در دیدن همواره جهان برحسب گذشته، حال، و آینده آن چیزی است که تاریخ‌مندی فهم نامیده می‌شود که عبارت است از: ۱. مسئله پیش‌داوری؛ در واقع فهم بدون پیش‌فهم میسر نیست و هیچ تأویل بی پیش‌فرض (پیش‌داوری) امکان وجود ندارد. ۲. مفهوم فاصلهٔ زمانی؛ با انتقال متن به افق دورهٔ خود، بر پایه‌ی افق امروزی، معنایی بر آن متصور می‌شویم. ۳. فهم مؤلف متن؛ به این معنا که وظیفهٔ علم هرمنوتیک اساساً فهمیدن متن است، نه مؤلف. به عبارتی، معنای مورد نظر مؤلف در متن وجود دارد، اما متن حیاتی مستقل از مؤلف دارد، لذا این امکان را می‌یابد که در زمان‌های دیگر نیز حضور داشته باشد. ۴. بازسازی گذشته؛ یقیناً بازسازی جهانی که از بطن اثر هنری بیرون آمده و بازسازی منشأی اثر هنری لازمهٔ فهم است، اما کلیدی برای فهم به شمار نمی‌آید. در واقع، معنای اثر منوط به این است که ما در

۳۹. احمدی، احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۹۳-۹۶.

40. HansGeorg Gadamer (1900-2002)

۴۱. احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۹۸.

۴۲. پازوکی، همان.

۴۳. احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۹۷.

۴۴. پالمر، همان، ص ۱۹۹-۲۰۶.

۴۵. پالمر، همان، ص ۱۸۴-۱۹۴.

46. Fusion of Horizons

۴۷. سلیمی، همان، ص ۵۱-۵۷.

۴۸. احمدی، ساختار و هرمنوتیک، ص ۱۰۰-۱۰۳.

۴۹. احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۸۹-۵۹۳.

۵۰. احمدی، ساختار و تأویل متن، ص ۵۸۹ - ۶۰۵
 ۵۱. این پرسش، به از میان برداشتن فاصله زمانی متن و تأویل کننده پرداخته و سعی دارد تا هم‌روزگار مؤلف شود.

ت ۱. جدول فهرست سؤالات مصاحبه؛ مأخذ: نگارنده ۱۳۹۰.

این باور نیست که همواره تأویل امروزی از نیت مؤلف دیروزی جداست، اما تأویل امروزی را در سنتی قرار می‌دهد که نیت مؤلف یکی از عناصر سازنده آن است و فراشد تأویل، چنان‌که هایدگر ثابت کرده است، اساساً «دایره‌شکل» است. تأویل‌کننده از «زیست جهان» خود آغاز می‌کند، طرح آغازینی از معنای متن در سر دارد، اما با بررسی دقیق‌تر، این طرح دگرگون می‌شود، بدیل‌ها و مسائل تازه‌ای مطرح می‌شوند و خود فراشد تأویل یا شناخت زیر و رو می‌شود.^{۵۰}

بر این اساس در صورتی که مکالمه با اثر امکان‌پذیر شود، انطباق در شناخت مطرح خواهد شد. البته نه به این معنا که خود را با وضعیت روزگار پیدایش اثر همخوان کنیم، بلکه به معنایی بارها پیچیده‌تر از آن، اثر را به روزگار خود منتقل می‌کنیم و عناصرش را با عناصر معنایی روزگار خویش خوانا می‌کنیم. در نهایت باید به متن اجازه سخن گفتن داد تا خواننده همچون شناسنده‌ای در جای شایسته خودش و نه همچون شی، بر آن در بگشاید.

نظریه پردازان متقدم هرمنوتیک	«سؤالات پایه» مطرح‌شده توسط نظریه‌پردازان	«فهرست سؤالات مصاحبه و انجام مطالعات» با توجه به سؤالات پایه مطرح‌شده توسط نظریه‌پردازان و ویژگی‌های میدان ساعت تبریز
شلایر ماخر	مؤلف متن کیست؟	شامل بررسی اسناد و داده‌های تاریخی است که با مطالعه کتب تاریخی و روزنامه‌های منتشرشده به بررسی شرایط تاریخی زمان خلق اثر می‌پردازد و اینکه چه کسانی یا چه گروه‌هایی در خلق آن نقش داشته‌اند و نهایتاً هدف مؤلف از تألیف متن (میدان ساعت تبریز) چه بوده است؟
	نیت مؤلف از تألیف متن چه بوده؟	
	متن تحت چه شرایط تاریخی نوشته شده است؟	
ویلهلم دیلتای	ساختار متن چیست؟	- شما از این فضا چه می‌فهمید؟ - اجزای اصلی میدان ساعت را نام ببرید؟ - وقتی کلمه میدان ساعت را می‌شنوید فوراً چه نکته‌ای به ذهن شما می‌آید؟ - وجه تمایز اینجا با سایر میدان‌های تبریز چیست؟
	دنیای ذهن مؤلف چه بوده است؟ ^{۵۱}	- فکر می‌کنید، چرا اینجا برای ساخت میدان اصلی شهر انتخاب شده است؟ - از تاریخچه اینجا چه اطلاعاتی دارید؟
مارتین هایدگر	کدام اوضاع تاریخی در ساخت متن دست‌اندرکار بوده است؟	- به نظر شما چرا میدان ساعت ساخته شده است؟ - چرا عمارت شهرداری در این قسمت از شهر ساخته شده شده؟ - چرا ساختمان جدید شهرداری به این محل منتقل شد؟
	نقایض و مشکلات درونی متن کدام است؟	- چه نوع مشکلاتی در اینجا دیده می‌شود؟ - به نظر شما، میدان ساعت چه چیزهای دیگری باید داشته باشد؟ - چه نقایض و کمبودهایی وجود دارد؟
	ضابطه‌بندی‌های صریح متن چیست؟ چگونه می‌توان آنها را نقض کرد؟	- این فضا را چگونه می‌توان توصیف کرد؟ از چه اجزایی تشکیل یافته است؟ - اگر شما را چشم بسته به این نقطه بیاورند، بعد چشمان‌تان را بگشایند، به نظر شما چه چیزهای مشخصی موجود است که بگویید حتماً در میدان ساعت هستیید؟ - چه چیزهایی از اینجا حذف شود دیگر میدان ساعت محسوب نمی‌شود؟ - تا چه حدی میدان به زمینه‌اش وابسته است؟ اگر عمارت ساعت در محل دیگری ساخته می‌شد، می‌توانست ویژگی‌های کنونی میدان ساعت را داشته باشد؟ - چرا این فضا طی این همه سال پابرجاست؟ وجودش قائم به چیست؟ - آیا بوی خاصی را استشمام می‌کنید؟
	متن چه چیزهایی را نمی‌گوید؟ و چه چیزهایی را می‌گوید؟	- چه چیزهایی را در اینجا تجربه کرده اید؟ - میدان از قسمت‌های مختلف آن چگونه تجربه می‌شود؟ کجاها با هم متفاوت است؟ - چه چیزهایی در فضای میدان پنهان شده است؟ چه چیزهایی با اینکه وجود دارد دیده نمی‌شود؟ - چه چیزهایی مانع دید محسوب می‌شود؟

۲. چهارچوب تحلیلی پژوهش

سؤالی که در این مرحله مطرح می‌شود این است که، معنای فضای شهری به عنوان نوعی متن «چگونه» خوانش می‌شود؟ و آیا بازنمایی ابعادی از واقعیت نهفته در فضاها و شهرها و کشف مسائل و امکانات محیط شهری و تعریف ارتباط میان آنها با انجام «تحقیق کیفی» امکان‌پذیر است؟ و این اطلاعات تا چه حدی می‌تواند «قبول کردنی»^{۵۴} باشد؟

در واقع تحقیق کیفی، برنامه‌ریزی طرحی سیستماتیک و قابل اجرا است که در قالب تدوین مراحل کار به جمع‌آوری اطلاعات و انجام مصاحبه جامع می‌پردازد. بدین منظور برای تهیه فهرست سؤالات مصاحبه، با ملاحظه مفاهیم پایه که در قسمت اول بدان پرداخته شد و با بهره‌گیری از تئوری زمینه‌ای^{۵۳} - زمانی که اطلاعات محدودی از محل در دست است - از طریق مشاهده زندگی واقعی، به منظور توجه تغییرات شکل گرفته در زمینه مورد تحقیق به کار می‌رود که در اینجا با بهره‌گیری از «روش گلیسر»^{۵۴} و بر «مبنای زمینه»^{۵۵} یا «تحقیق کیفی هرمنوتیکی» صورت گرفته است. در این رویکرد مناسب‌ترین سؤال پژوهشی، در واقع به فعل و انفعالات بین شخص و محیط‌های شخصی و خاص مربوط می‌شود و توجه

به عمق تجربیات یا کنش‌های صورت‌گرفته در بستر تحقیق به عنوان نقطه قوت آن به شمار می‌رود.^{۵۶} بر این اساس، فهرست سؤالات مصاحبه به صورت کاملاً مرتبط و هماهنگ با فضای شهری مورد نظر با توجه به مطالعات صورت‌گرفته در قسمت اول، به منظور ارائه توصیفی از لایه‌های مختلف فضا طرح‌ریزی شد و شیوه جمع‌آوری داده‌ها یا مراحل مختلف کار به صورت دقیق مشخص شد تا تحقیق انجام‌شده معتبر یا قابل قبول باشد. نکته مهمی که در طرح پرسش‌ها لحاظ شد، این بود که سؤالات بتوانند امکان جوابی توصیفی به جای جوابی صریح و کوتاه را فراهم کنند تا امکان طرح پرسشی تازه از پاسخ‌های مصاحبه‌شونده فراهم گردد. سؤالات به نحوی طرح شد که مصاحبه‌شونده با میل و رغبت و علاقه بحث را دنبال کند و در عین حال خسته نشده و نیز حالتی خودمانی به مصاحبه دهد و از حالت رسمی پرسش و پاسخ به دور باشد. به این ترتیب مصاحبه‌کننده در قالب یک مخاطب سرتاپا گوش به افراد اجازه می‌دهد تا به جای پاسخ‌های کلیشه‌ای تجربیات خود را برای او بازگو کنند. نکته مهم دیگر که در طرح پرسش‌ها لحاظ شد، کلی بودن سؤالات است به نحوی که سعی شد توجه فرد به موضوع جلب شود نه اینکه پاسخ پرسش‌ها داده شود.

- 52. Credibility
- 53. Grounded Theory
- 54. Glaserian
- 55. Field-base
- 56. Grbich, Card. Qualitative Data Analysis, An Introduction, p. 79 -91.

ادامه ت ۱. جدول فهرست سؤالات مصاحبه؛ مأخذ: نگارنده ۱۳۹۰.

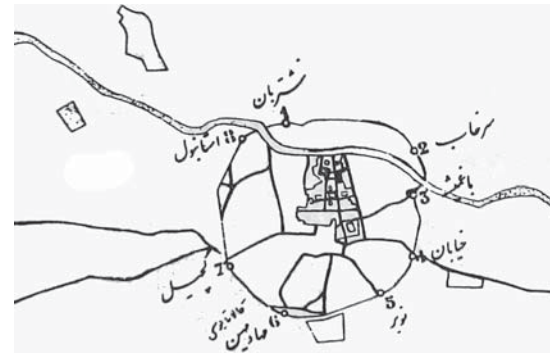
<p>- شما چه احساس خاصی نسبت به میدان ساعت دارید؟ و چرا؟ - چه مسائلی در اینجا است که شما را آزار می‌دهد؟ - هر کدام از افراد تحقیق بیشتر به چه مسائلی اشاره می‌کنند؟ چه رویکرد خاصی به صحبت‌های‌شان جهت می‌دهد؟</p>	<p>چه پیش‌فرض‌هایی وجود دارد؟</p>	
<p>- عملکرد اصلی میدان ساعت چیست؟ - چه چیزهایی اینجا را میدان ساعت می‌کند؟ - اثر از چه عناصری تشکیل شده؟ این عناصر چه رابطه‌ای با عناصر معنایی این روزگار دارند؟ آیا عناصر سازنده میدان عملکردهای اولیه خود را حفظ کرده اند یا اینکه خود را با شرایط فعلی تطبیق داده اند؟ چه نمونه‌هایی را می‌توانید بیان کنید؟</p>	<p>موضوع متن چیست؟ (درک معناهای محتمل متن)</p>	
<p>- چرا آن زمان تصمیم به ساخت میدان ساعت با ویژگی‌های کنونی گرفته شد؟ - فکر می‌کنید چه نیازهایی باعث ساخت میدانی با ویژگی‌های ساعت شد؟ یا میدان ساعت به چه منظوری ساخته شد؟</p>	<p>چرا این متن نوشته شده است؟ این متن ماحصل کدام پرسش است؟</p>	<p>هانس جورج گادامر</p>
<p>- اثر در زمان حال چه معنای تاریخی دارد؟ چه چیزهایی در میدان وجود دارد که حال و هوای تاریخی و قدیمی به آن می‌دهد؟ - چه چیزهای جدید و چیزهایی قدیمی به نظر می‌رسد؟ - آیا اینجا قدیمی به نظر می‌آید یا امروزی و جدید است؟ - چه میراثی را از متن تجربه می‌کنیم؟ یا چه چیزهایی مربوط به گذشته است؟ (کاربری‌ها یا افراد خاص ...) - چه کاربری‌هایی از گذشته اینجا است؟ امروز ما چه چیزهایی را از گذشته متن تجربه می‌کنیم؟ - چه کاربری‌ها و فعالیت‌های جدیدی به میدان اضافه شده است؟ - بیشتر چه قشری را اینجا می‌بینید؟</p>	<p>معنای متن در زمان حال چیست؟ (تاریخ‌مندی فهم و دیدن همواره جهان بر حسب گذشته، حال و آینده)</p>	

۳. مطالعه موردی:

بازشناسی معنای میدان ساعت تبریز

در این مرحله به منظور پی بردن به تار و پود سیستم مورد تحقیق با نگاهی جامع سعی شد در گام اول تا بر اساس محورهای پرسش‌های تهیه‌شده در بخش دوم، به مطالعه عمیق و جامع مشخصات فضای شهری فوق پرداخته شود. بدین منظور اسناد تاریخی و روزنامه‌های دوره شکل‌گیری میدان و عمارت ساعت

۵۷. ایوب نیکنام لاله، تبریز در گذر تاریخ، ص ۲۹۶-۲۹۹.
۵۸. ایوب نیکنام لاله، تبریز در گذر تاریخ، ص ۴۰۳-۴۱۲.

ت ۲. نقشه تبریز دوره صفویه؛ مأخذ: نیکنام ۱۳۸۹.
ت ۳. نقشه تبریز سال ۱۲۸۴ ش؛ مأخذ: نیکنام ۱۳۸۹.
ت ۴. نقشه تبریز قرن ۱۷ م؛ مأخذ: نیکنام ۱۳۸۹.
ت ۵. نقشه منطقه ۸ تبریز؛ مأخذ: شهرداری تبریز ۱۳۹۰.

و سایر منابع موجود درباره تاریخچه محل بررسی شد. در گام بعدی پرسش‌های تهیه‌شده در بخش قبل مرتب شده و سپس پرسش‌های مکمل برای انجام مصاحبه‌ها طرح شد.

۳.۱. بررسی ابعاد تاریخی و جغرافیایی میدان ساعت تبریز

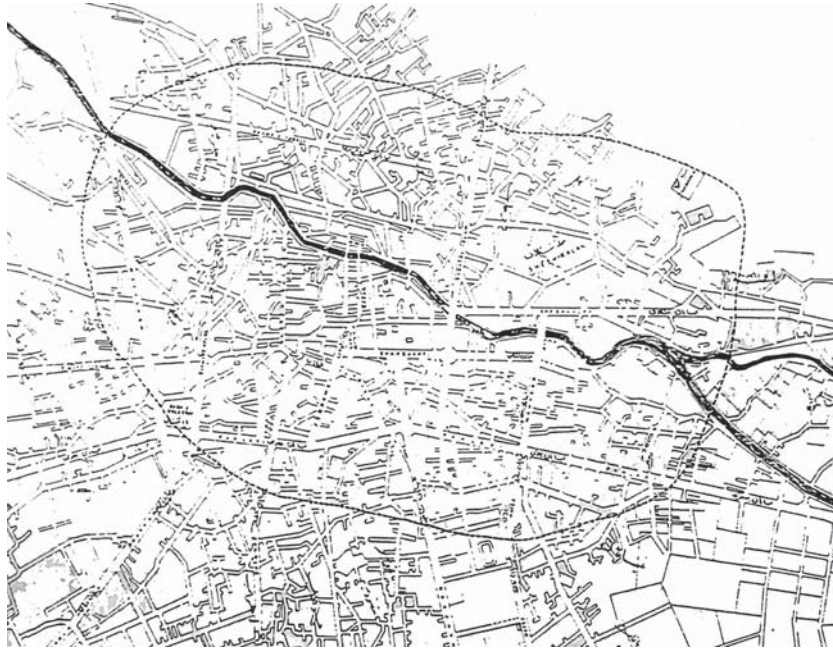
اکنون با مراجعه به نقشه شکل‌گیری شهر تبریز در چهار دوره مختلف و بررسی مکان استقرار میدان ساعت، با توضیحی اجمالی از میدان فوق به بررسی اجزای شکل‌دهنده و سیر تحول تاریخی آن می‌پردازیم.

بر اساس نقشه‌های فوق - همچنان که دیده می‌شود- محل قرارگیری میدان ساعت مرکز شهر تبریز است و با وجود گسترش و توسعه شهر همچنان در مرکز جغرافیایی آن قرار دارد.

میدان ساعت در مقابل عمارت شهرداری تبریز معروف به «عمارت ساعت» واقع شده‌است. مردم به این میدان «ساعات قاباغی» (روبروی ساعت) می‌گویند. این میدان در تقاطع خیابان‌های ارتش (شاپور سابق) و خیابان امام خمینی (پهلوی سابق) قرار دارد. وجه تسمیه این میدان به سبب شهرت ساعت تعبیه‌شده در عمارت ساعت است. خیابان پهلوی نخستین و اصلی‌ترین خیابان تبریز بود که در دوره سلطنت پهلوی اول، در حدود سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۵ ش از شرق تا غرب شهر احداث شد. هم‌زمان با احداث خیابان پهلوی، تعدادی مرکز خدماتی و تفریحی نیز ساخته شد که جلوه ویژه‌ای به آن می‌بخشید. در سال ۱۳۰۷ ش محمدعلی تربیت شهردار وقت تبریز، خیابانی را که بعدها به تربیت شهرت یافت و به همان نام باقی ماند در فاصله نزدیکی از میدان ساعت امروزی احداث کرد. در گزارشی از سال ۱۳۰۷ ش درباره این خیابان چنین آمده است: «شهر تبریز دارای خیابان عالی و باغ قشنگی است که اهالی وقت غروب از هر طبقه برای رفع خستگی از مشاغل روزانه خود به آنجا می‌روند و...»^{۵۷}.

مختلف روزنامهٔ انجمن درج شده بدین شرح است: «مقصود اصلی از تأسیس بلديه حفظ منافع شهرها و ایفای حوایج اهالی

میدان ساعت تا سال ۱۳۲۴ش چهارراه بود. در زمان تسلط فرقهٔ دمکرات میدان وسط آن ساخته شد و تندیس نیم‌تنهٔ باقرخان سالار ملی در آنجا نصب شد. پس از فرار اعضای فرقه به شوروی این تندیس برداشته شد و مجسمهٔ محمدرضاشاه به جای آن قرار گرفت. در سال ۱۳۲۴ش اولین اتوبوس در تبریز به کار گرفته شد. پس از اندک زمانی صاحبان اتوبوس‌ها تصمیم گرفتند از مسیرهایی عبور کنند که در آن تعداد مسافر بیشتر باشد. بدین منظور خیابان ارتش (شاپور سابق) را به خاطر تردد کارکنان و نظامیان پادگان ارتش برگزیدند و این مسیر به عنوان اولین خط اتوبوسرانی انتخاب شد و میدان ساعت به عنوان ایستگاه مبداء تعیین شد. پس از آن در سال ۱۳۴۲ش شهرداری برای حمل مسافران ۱۵ مسیر اصلی برای اتوبوس‌ها تعیین کرد که ۱۲ مسیر آن از میدان ساعت عبور می‌کرد.^{۵۸}

در مرحلهٔ بعد در سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۸ش عمارت ساعت - یکی از بناهای زیبا، مستحکم، و دیدنی شهر تبریز است - به دستور رضاشاه پهلوی در محل گورستان متروک و مخروبهٔ کوی نوبر، با نظارت مهندسان آلمانی و توسط حاج ارفع‌الملک جلیلی (شهردار وقت تبریز) بنا شد. عمارت دارای یک برج ساعت چهارصفحه‌ای به ارتفاع ۳۰/۴۰ متر است که با طنین موزون زنگ‌هایش، هر یکساعت گذشت زمان را به مردم تبریز یادآوری می‌کند. نمای خارجی این بنا از سنگ تراشیده شده و به شکل یک عقاب در حال پرواز است که بال‌های خود را در وسط این شهر تاریخی گسترده است. این بنا با ساختمان‌های کشور آلمان قبل از جنگ جهانی دوم مشابهت دارد.

دایر شدن بلديه در تبریز در صدر مشروطیت یک رخداد عادی و معمولی نبود. بلديه در تبریز در راستای مشارکت مردم در سرنوشت خود پا گرفت و اعضای انجمن ایالتی آذربایجان برای نهادینه کردن حاکمیت قانون و سپردن امور مردم به خود آنها تشکیل انجمن‌های شهر و بلديه را تصویب و اجرا کردند. بخشی از قوانین مربوط به تشکیل بلديه که در شماره‌های

است»، نوشته است: «چون شهرداری تبریز در ساختمان‌های خود صحت عمل و محکم‌کاری را توأمًا منظور نظر داشته است از این رو ساختمان عمارت جدید شهرداری و برج ۲۸ متری ساعت که هنوز ناتمام می‌باشد در مقابل زلزله شدید شب ۱۳ ساعت که جای سالمی در شهر باقی نگذاشته است، استقامت شایانی به خرج داده است».

درباره ساعت شهرداری تبریز نیز باید گفت که این ساعت در زمان تصدی شهرداری ارفع‌الملک و ریاست انجمن آقامیرزا جعفر اصفهانی در تبریز نصب شد. کنسولگری انگلیس در تاریخ ۱۱ فروردین ماه ۱۳۱۵ ش خطاب به والی آذربایجان در آن زمان نوشته است که «جهت خرید و نصب ساعتی که مورد نظر است برای بلدیة تبریز ایتباع شود آماده راهنمایی و مساعدت است». جلیلی شهردار وقت ذیل این نامه با مداد قرمز نوشته است: «به محاسبات مراجعه شود که با مهندسین شهرداری در این خصوص مذاکره و نتیجه اطلاع داده شود». نامه جالبی از یک ساعت‌ساز به نام غلامرضا نیز موجود است که حاضر شده است ساعت شهرداری را با ده تومان تخفیف نصب کند.

در صفحه غربی این ساعت سوراخ‌هایی وجود دارد که نشانه گلوله‌های تفنگ است زیرا که این برج یک بار هدف گلوله‌های ارتش شوروی در شهریور ۱۳۲۰ ش قرار گرفته است.

شه‌رنشین است». دربارهٔ احداث ساختمان فعلی شهرداری نیز این خبر در شماره ۲۵۲ روزنامه شاهین در تاریخ هشتم خرداد ۱۳۱۴ ش چاپ شده است: «چون عمارت فعلی اداره بلدیة برای کلیهٔ دوایر و شعبات آن کافی نبوده و چندی بود که ساختمان عمارت جدیدی در نظر گرفته شده بود اینک در چهارراه خیابان شاپور و پهلوی محل مخصوصی جهت آن تعیین و شروع به عملیات پی‌کنی گردیده است».

جراید آن روز تبریز پیشرفت ساختمان شهرداری تبریز را در شماره‌های متعدد خود منعکس می‌کردند از جمله روزنامه شاهین در شماره ۳۱۰ سال هفتم که در روز دوشنبه ۲۶ مرداد ۱۳۱۵ ش منتشر شده تحت عنوان «محکم‌کاری از درستکاری

ت ۶ عمارت ساعت تبریز، سال ۱۳۹۰.

ت ۷ و ۸ نمای میدان ساعت تبریز، سال ۱۳۹۰.

۲.۳. انجام مصاحبه جامع

در گام بعدی مصاحبه با افرادی که با محل آشنایی داشتند، انجام شد. در مصاحبه کوشش شد وجه همکاری و همدلی میان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده غلبه پیدا کند. سؤالات با توجه به جهت فکری افراد مصاحبه‌شونده، تحصیلات و با لحاظ کردن ویژگی‌های فردی آنان و نوع رفتار و سطح حساسیت‌های‌شان با بیان متفاوت طرح شد.

انتخاب مصاحبه‌شوندگان به دو روش صورت گرفت؛ در روش اول با مراجعه مستقیم به محل با اصناف و صاحبان مشاغل، معتمدان و ریش‌سفیدان محلی، کارمندان ادارات محلی (نظیر کارمندان شهرداری، میراث فرهنگی و...)، مالکان اراضی و مستغلات، اعضای شورای شهر یا محله، ساکنان محل، و عابران مصاحبه شد. در روش دوم بدون مراجعه مستقیم به آن محل، با افرادی که ساکن تبریز بوده و با فضای فوق آشنایی داشتند، مصاحبه شد.

البته توجه به این موضوع لازم است که جلب مشارکت تعداد زیادی از افراد فوق مستلزم وجود منابع وسیعی از جمله پشتیبانی مالی، امکان تبلیغات، فراهم نمودن محلی مناسب برای حضور افراد، تشکیل تیمی متشکل از افراد متخصص و آشنا با فعالیت‌های مشارکتی که مهارت‌های لازم برای سازماندهی و انجام تدارک لازم برای جلب نظر تعداد بیشتری از افراد را داشته باشند و همچنین همراهی افراد معتمد محلی، کاری دشوار و پرهزینه بود.

پیش از شروع مصاحبه، به منظور جلب نظر و اعتماد مصاحبه‌شوندگان، مصاحبه‌کننده با معرفی خود (بسته به فرد مورد نظر) و ارائه اطلاعاتی چون رشته تحصیلی یا سکونت در تبریز و...، باعث جلب اعتماد مخاطب می‌شد و با ایجاد نوعی آشنایی با مصاحبه‌شونده حساسیت‌های آنها در مورد اینکه گفته‌های‌شان توسط یک فرد عادی مورد استفاده قرار می‌گیرد یا کارمند دولتی کاهش می‌داد. سپس با ارائه توضیح

ساعت سه زنگ دارد، وقتی دقیقه‌ها اعلام می‌شود زنگ‌های کوچک‌تر با پتک‌های اتوماتیک به صدا در می‌آید و زنگ بزرگ‌تر مخصوص اعلام ساعت است. درباره ساعت شهرداری تبریز اخبار و گزارش‌های متعددی در جراید آن روز تبریز به چاپ رسیده است، از جمله در شماره ۲۵۲ روزنامه شاهین در تاریخ هشتم خرداد ۱۳۱۴ ش آمده است: «اداره محترم بلدیه ساعت بسیار بزرگی برای شهر تبریز خریداری و بدین وسیله یکی از مبرم‌ترین حوائج شهر را رفع نموده. ساعت مزبور از بهترین کارخانه ساعت‌سازی لندن به قیمت پانصد لیره انگلیس خریداری و دارای پنج زنگ بزرگ و کوچک و به وزن تقریباً چهار خروار می‌باشد، که صدای زنگ‌های مزبور از مسافت پنج کیلومتر به خوبی شنیده می‌شود».

بنا به گفته خانم هاله جلیلی نوه حاج ارفع‌الملک جلیلی، مرحوم جلیلی به علت مواجه شدن دولت با کمبود پول و اعتبار برای ایجاد بناهای مختلف از سرمایه شخصی خودش نیز خرج می‌کرد و ساعت بالای برج شهرداری نیز توسط وی و با هزینه شخصی ایشان از انگلستان خریداری شده است.^{۵۹} این عمارت از ابتدای احداث تا به حال به‌عنوان ساختمان شهرداری شهر تبریز مورد استفاده قرار گرفته است و امروز شهرداری مرکزی شهر تبریز است. کاخ شهرداری تبریز در سال ۱۳۸۶ ش به مناسبت بزرگداشت یکصدمین سال تأسیس اولین انجمن شهر و بلدیه ایران در تبریز، به نخستین موزه شهر و شهرداری‌های کشور تبدیل شد و مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در حال حاضر نیز علاوه بر نخستین موزه شهر و شهرداری‌های کشور، شورای اسلامی شهر تبریز نیز در بخشی از ساختمان مذکور مستقر است. امروزه میدان ساعت تبریز که یکی از میادین اصلی شهر به‌شمار می‌آید، با معماری قدیمی و زیبایی که دارد در کنار ساختمان‌های زیبای قدیمی دورتادور میدان جزو معدود مکان‌های تبریز است که دست‌نخورده باقی مانده است و ذهن افراد را به چند صد سال پیش می‌کشاند.

۵۹. صمد سردارینیا، تبریز شهر اولین‌ها، ص ۶۳۱-۶۶۸

در مورد تحقیق مورد نظر، به افراد مصاحبه‌شونده کمک می‌شد تا در حین آشنایی با کلیت کار، روی موضوع متمرکز شده و از دادن پاسخ‌های غیر مرتبط و کلیشه‌ای اجتناب کنند. به عبارتی سعی شد تا با بیان دیدگاه‌های درست، از ارائه پاسخ توسط مصاحبه‌کننده یا هدایت افراد به سوی پاسخ مورد نظر مصاحبه‌کننده و اعمال نظر وی جلوگیری به عمل آید و در نهایت از دادن تصویری بسیار روشن به افراد تحقیق خودداری شود.^{۶۰}

در نهایت در مرحله بعدی، سه موضوع مهم در مورد نحوه پرسشگری و پاسخ‌ها مورد توجه قرار گرفت.

در این مرحله پس از جلب اعتماد افراد مورد تحقیق، به طرح پرسش‌ها به ترتیبی که طرح شده بود، پرداخته شد تا از ایجاد آشفتگی ذهنی در فرد و انحراف از موضوع جلوگیری شود و در عین حال به تمامی موضوعات پرداخته شود. در حین کار سعی شد تا سؤالات با بیانی ساده و خودمانی و به صورتی توصیفی مطرح شود. اما با توجه به مشارکتی بودن مصاحبه‌ها و اینکه تحقیق کیفی از رویکردی انعطاف‌پذیر برخوردار است، شکل سؤالات و ترتیب آنها با توجه به ویژگی‌های رفتاری افراد، تحصیلات و... طی مصاحبه تغییر می‌یافت و سعی می‌شد بر اساس پاسخ‌های افراد، پرسش بعدی مطرح شود. این روند باعث طرح پرسش‌هایی پیش‌بینی نشده می‌شد و تعدادی از سؤالات در مصاحبه‌های بعدی حذف یا اضافه شد. همچنین سعی می‌شد تا در ابتدا سؤالاتی مطرح شود که باعث علاقه‌مند شدن فرد به موضوع شود و سعی می‌شد در طول مصاحبه فرد خسته نشود. در صورت نامفهوم بودن سؤالات برای فرد، با ارائه مثال‌هایی ملموس و مرتبط با حرفه یا تحصیلات فرد بدون اینکه پاسخ‌های مورد توقع مرتبط با فضا به القا فرد شود، سعی می‌شد تا فرد مورد نظر با جهت پاسخ آشنا شود. در توضیحات داده‌شده سعی می‌شد نظر فرد به فضای شهری جلب شود نه معماری داخل ساختمان‌ها یا ابنیه و عناصر خاص میدان.

از سوی دیگر، با ملاحظه دیدگاه‌های دیگر که در قسمت اول بدان پرداخته شد، با توجه به نوع دوم پیش‌فهم یا پیش‌نگرش، که به چگونگی روبه‌روشدن افراد با موضوع یا مسأله مورد تأویل مربوط است، رابطه بین شخصیت و دیدگاه‌ها و نوع رابطه فرد با فضا و نوع پاسخ‌های داده‌شده کاملاً مشهود بود. به طور مثال افراد مذهبی در نمونه‌هایی که مطرح می‌کردند بیشتر به مسجد و موارد مشابه اشاره می‌کردند یا اگر فرد با مشکل خاصی مواجه بود در بیشتر پاسخ‌ها به آن می‌پرداخت و بیشتر مسائل را به آن ارتباط می‌داد یا مثلاً کارمندان شهرداری میدان را بیشتر از داخل بنای شهرداری وصف می‌کردند. در حالی که برای سایر افراد که در خارج از عمارت بودند، بنای شهرداری را جزئی از میدان می‌دانستند. نیز اصنافی که در بازوی شرقی میدان بودند و دید مستقیم به عمارت نداشتند، با عمارت ساعت، هم‌تراز با بقیه عناصر کالبدی میدان برخورد می‌کردند. به عبارتی همه مورد سؤال از نقطه نظر خود به سؤالات پاسخ می‌دادند.

نکته مهم دیگر این بود که تقریباً همه مصاحبه‌شوندگان به عدم امکان مشارکت‌پذیری اشاره کردند. به عبارتی از پاسخ دادن به سؤال «اگر از شما خواسته شود در اینجا تغییری دهید، چه می‌کنید؟» اجتناب کرده و خود را بی‌طرف دانسته و امیدی به اینکه کسی به نظر آنها اهمیت دهد، نداشتند.

۳.۳. ثبت، مدیریت و تجزیه و تحلیل داده‌ها

مرحله سوم تحقیق در سه زیرمرحله «ثبت داده‌ها»، «مدیریت داده‌ها»، «تجزیه و تحلیل داده‌ها» صورت گرفته است که در ادامه معرفی شده است.

گام اول؛ نحوه ثبت داده‌ها. به منظور درک علایق و احساسات مصاحبه‌شوندگان و نحوه پاسخ دادن آنها، تمامی مصاحبه‌ها نخست ضبط و سپس یادداشت‌برداری می‌شد. این روش گرچه طولانی و خسته‌کننده بود، اما امکان می‌داد تا تمام جزئیات و موارد مطرح‌شده به دقت بررسی شود. چون در بسیاری از موارد

۶۰ در توضیح این قسمت باید اشاره شود که هدف از این نوع مصاحبه رسیدن به یک پاسخ مختصر و مشخص نیست. بلکه هدف انجام یک مصاحبه طولانی و مفصل با افراد است تا افراد فرصت توضیح نظرشان را داشته باشند و در عین حال از بحث اصلی منحرف نشوند. در صورتی که مصاحبه‌کننده به عنوان مثال به افراد اعلام کند که به دنبال فهم معنای فضای شهری با استفاده از نظر آنهاست، باعث خواهد شد تا افراد سعی کنند با پاسخهای کلیشه‌ای و تکراری جوابهای به اصطلاح منطقی بدهند، در حالیکه نظر واقعی افراد مد نظر است.

یا بدون مراجعه مستقیم)، مدت آشنایی فرد با محل مورد نظر (مدت سکونت در تبریز) و در صورت امکان به اطلاعات مرتبط با شغل و سن و تحصیلات، به موضوع پرداخته می‌شود (مراجعه شود به ت ۹: جدول کدبندی آزاد مصاحبه‌ها).

با توجه به امکانات موجود، مراحل ارائه‌شده طی انجام مصاحبه‌هایی جامع با ۲۴ نفر انجام گرفت؛ با ۱۳ نفر به صورت مراجعه مستقیم در محل و با ۱۱ نفر بدون مراجعه به محل و در سایر مکان‌ها. از آنجایی که فهم یا تأویل در سایه‌ی پیش‌فهم‌ها یا پیش‌داوری‌ها حاصل می‌شود، در گفتگو با متن (فضای گفتگو)، دیدگاه‌ها و برداشت‌های مختلف افراد و شکل زندگی و دانسته‌های آنها می‌تواند ابعاد صریح‌تری از معنا را باز نمایاند. سعی شد تا مصاحبه‌ها با گروه‌های مختلف از نظر سنی و جنسی و اجتماعی و تحصیلی انجام شود. از این رو افراد از گروه‌های سنی مختلف (۲۴ تا ۷۰ ساله) با سطح متفاوت رشته و تحصیلات، و از همه‌ی گروه‌های اجتماعی و شغلی اعم از دست فروش و کسبه محل و دانشجو، معلم، خانه‌دار و... انتخاب شدند.

افراد نظرات خود را با بیان‌های متفاوتی طرح کرده بودند و برای فهم دقیق مقصودشان نیازمند درک گفته‌های مرتبطشان بودیم. گام دوم؛ مدیریت داده‌ها. این بخش با توجه به تئوری زمینه‌ای، که به منظور توجیه تغییرات شکل گرفته در زمینه‌مورد تحقیق و از طریق مشاهده‌ی زندگی واقعی با توجه به فعل و انفعالات فضای تحقیق، در قالب رویکردی مفید است، مورد استفاده قرار گرفته است. تئوری زمینه‌ای به دو روش، «استراوس»^{۶۱} که با تجزیه و تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری پیوسته انجام می‌شود و روش «گلیسر»^{۶۲} که بر مبنای زمینه‌^{۶۳} یا تحقیق کیفی هرمنوتیکی صورت می‌گیرد، به کار گرفته می‌شود.

در این تحقیق روش گلیسر با توجه به رویکرد اکتشافی و همچنین بازبینی پیوسته و سنجش مداوم اطلاعات و موضوع پژوهش فعلی، که دستیابی به معنای فضای شهری با استفاده از مخاطبان میدان ساعت است، مورد استفاده قرار گرفته است.^{۶۴} در این روش ابتدا با معرفی افراد مصاحبه‌شونده در طبقه‌بندی جنسی (زن یا مرد)، روش مصاحبه (مراجعه مستقیم به محل

61. Straussian
62. Glaserian
63. Field-base
64. Grbich, Card. Qualitative Data Analysis, An Introduction, p. 81-89.

ت ۹. جدول کدبندی آزاد مصاحبه‌ها؛ مأخذ: نگارنده ۱۳۹۰.

- در صورت بازسازی، میدان از بهترین میدان‌ها محسوب می‌شود. - به دلیل بناهای مخروبه موجود در اطراف، امکان توسعه فضای میدان وجود دارد. - انتقال بخش اداری شهرداری و تبدیل آن به موزه مطلوب است. - حضور کارگرها از معضلات میدان محسوب می‌شود. - قدیم دو کافه به نام‌های برادران و ضد برادران در میدان وجود داشت. - محل تجمع کارگران مقابل همان کافه ضد برادران است. - کافه برادران به کتابفروشی تغییر کاربری داده بود و حالا عینک‌فروشی و دوربین‌فروشی شده است. - در صورت تبدیل فضای مقابل شهرداری به ایستگاه مترو فضایی باز ایجاد خواهد شد. - شهرداری به دلیل گرفتن مالیات، پارکینگ بدنه شمال غرب را به واحدی تجاری تبدیل کرده است. - با توجه به این‌که تجمع کارگرها مانع از عبور مردم به‌خصوص خانم‌ها از پیاده‌رو می‌شود، باید محل تجمع آنها تغییر یابد. - عمارت شهرداری به عنوان یک سنبل و یادگار از گذشته باید حفظ شود. - ساخت بنای دو قلو عمارت در روبه‌روی آن مطلوب است. - خیابان مقصودیه قبلاً یک کوچه باریک بود که حالا با ترافیک سنگین روبه‌روست. - نصب مجسمه مشاهیر و مفاخر تبریز در مرکز میدان مطلوب است. - از جمله تغییرات انجام شده: تبدیل شهرداری به موزه، تعریض خیابان مقصودیه، دو بار بازسازی حوض وسط میدان، قرار دادن فواره‌هایی با رقص نور در مرکز میدان و حذف آنها، حذف مجسمه شاه از مرکز میدان بعد از انقلاب. - و...	فرد شماره ۹	معرفی افراد تحقیق
	مراجعه مستقیم به محل	روش مصاحبه
	زن	جنسیت
*	مرد	
	۵۸	سن
	ساکن تبریز	مدت آشنایی
	دوچرخه‌فروش بدنه شمالی بازوی غربی	شغل
	-	تحصیلات

محوری داده‌ها و اطلاعات به دست‌آمده از گام دوم، بر اساس اشتراکات و تشابهات و بر اساس عناصر شاخص و کلیدی و نکات مرتبط و سیر تحولات تاریخی که به صورت مقایسه‌ای توسط مصاحبه‌شوندگان مطرح شده بود، انجام گرفت که در ادامه بخشی از آن ارائه می‌شود.

۱. از جمله موارد مطرح‌شده در اکثر مصاحبه‌ها می‌توان به: عمارت ساعت، برج ساعت، بافت و زمینه میدان، صحن میدان، دید و منظر، رابطه بین قدیم و جدید، راه و ترافیک، کاربری‌های شاخص و مرتبط با میدان اشاره کرد.
۲. در مورد جزئیات مطرح‌شده درباره موضوعات فوق می‌توان به: عمارت شهرداری از لحاظ نماهای مختلف، مصالح نما،

از طرف دیگر میزان و کیفیت آشنایی مصاحبه‌شوندگان با فضا مختلف بود. به عنوان مثال کسبه‌ای که ۵۶ سال است که در آن محل ساکن است و نیز افرادی که روزانه گذری از آنجا عبور می‌کنند و با آن فضا آشنایی دارند، مورد سؤال قرار گرفتند.

سپس با مطالعه و بررسی مصاحبه‌ها به صورت آزاد (بدون لحاظ دسته بندی خاصی مثلاً اقتصادی یا اجتماعی و... و به ترتیب طرح سؤال) به کدبندی داده‌ها پرداخته شد. به عبارتی صرفاً به جمع‌آوری و ثبت نکات کلیدی به ترتیب مطرح‌شده پرداخته شد. در ادامه تعدادی از مصاحبه‌ها انتخاب شده و در جدول‌های ت ۹ و ۱۰ بخشی از آنها ارائه شده است.

گام سوم؛ تجزیه و تحلیل داده‌ها. این مرحله با کدبندی

ت ۱۰. جدول کدبندی آزاد مصاحبه‌ها؛ مأخذ: نگارنده ۱۳۹۰.

معرفی افراد تحقیق	فرد شماره ۱۹	
روش مصاحبه	مراجعه غیر مستقیم	
جنسیت	زن	*
	مرد	
سن	۲۶	
مدت آشنایی	ساکن تبریز	
شغل	کارمند	
تحصیلات	دانشجوی کارشناسی ارشد بازسازی پس از سانحه	
- وجود کافه آنگوشت که بدترین بخش میدان کافه است به‌خصوص به خاطر بوی بد آن. - بازوی شرقی قبلاً به ترمینال وصل بوده است. - وجود مهمان‌سراها در این محدوده. - عمارت تنها بنای شاخص میدان است بقیه تعدادی بناهای بی‌ربط است که دور و برهم جمع شده - ترافیک تاکسی‌ها به سمت شرق. - مسیر ویژه اتوبوس باعث شلوغی شده است. - مرکز میدان مدام در حال تغییر است، به جای تزیینات موقت (چیدن هفت سین و...) می‌توان کار بهتری انجام داد. - نباید مرکز میدان حذف شود باید طوری طراحی شود تا باعث ایجاد تمایز از بقیه میدان‌ها شود. - ساعت یک میدان شاخص است و از قدیم همه آن را با نام ساعت می‌شناسند. عمارت و ساعت وجه تمایز میدان ساعت از بقیه جاهاست. - عمارت شهرداری شبیه به شمس‌العماره تهران است. - باید به نحوی این میدان اصلی شاخص بشود. - در این محل ترافیک زیاد است. - انجام نظرسنجی و ایجاد مشارکت با مردم در شهرداری ضروری است. - تبدیل عمارت به یک محل فرهنگی به منظور برگزاری جشن‌ها و مراسم در روزهای خاص مطلوب است. - با تجمع تعدادی کاربری‌های بی‌ربط کنار هم مواجه هستیم. - در صورت مرمت آنجا به یک بافت تاریخی تبدیل می‌شود. - از کاربری‌های قدیمی آن می‌توان به کافه و مغازه‌های پارک اشاره کرد. - در قدیم میدان ساعت مرکز شهر بود. خیابان اصلی امام و ترمینال وجود داشت و یک ورودی برای شهر محسوب می‌شد. - در سمت مقصودیه خانه‌های قدیمی، دانشگاه هنر و بافت تاریخی قرار دارند - حالا به دلیل توسعه شرقی غربی شهر دیگر مرکز محسوب نمی‌شود، چون جاهای اصلی شهر به سمت شاه‌گلی و آبرسانی کشیده شده است. - و...		

یک طرفه شدن خیابان، حاکمیت اتوبوس، آلودگی صوتی و آلودگی هوا، محل تجمع تاکسی‌ها و مسافران در طول هفته و زمان‌های مشخص، تجمع کارگرها و مشکلات ایجاد شده توسط آنها، وجود کاربری‌های ناسازگار و بی‌ربط و کم‌ارزش، کف‌سازی نامناسب، گذری بودن و عدم مشارکت مردم، و... اشاره کرد.

۴. مواردی چون: منحصربه‌فرد بودن معماری عمارت، وجود برج ساعت، همجواری با بافت قدیمی و تاریخی، همخوانی با بافت، زمینه‌بازرزش، نزدیکی به خیابان تربیت، محور بازرش، باغشمال و بانک ملی، ارتباط بصری درون و بیرون عمارت، صدای ساعت، مرکزیت نسبت به شهر، و دسترسی مطلوب را می‌توان از نقاط قوت میدان ساعت برشمرد.

۵. در مقایسه میدان با مکان‌های شاخص: شباهت با جو امنیتی محدوده مجلس در تهران البته با حساسیت کمتر، حضور اتوبوس و تخریب کالبدی بدنه میدان و دچار شدن به سرنوشت میدان توپخانه تهران، شباهت عمارت شهرداری به شمس‌العمارة تهران، و با توجه به پلان عمارت که به شکل عقاب در حال پرواز است و همچنین حجاری‌های عقاب در نمای آن که یادآور کشور آلمان است، از وجوه تشابه این بنا با دیگر نمونه‌در مصاحبه‌ها برشمرده شده است.

۶. جذاب، بالبهت، رسمی، چشم‌نواز، تنها، زنده، شلوغ و پرسرو صدا و پرهمهمه، آشفته و به هم ریخته، عجیب، خاطره‌انگیز، یکپارچه، شیک و باکلاس، عادی، فراموش شده، افتخارآمیز، تاریخی، عظیم، غالب، محبوس، سلطه‌گر، هم مدرن و هم سنتی، و... را می‌توان بخشی از ویژگی‌هایی نام برد، که افراد در حین صحبت از میدان ساعت به آن نسبت داده اند.

۴. نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر نشان می‌دهد که «متن» جدا از هر گونه ارتباط با شخصی بازگو، بیان یا مطرح می‌کند، محتوای معنادار مشخصی

معماری، شهرت، خاطره‌انگیز بودن، جذابیت، میزان ارتباط با میدان چه از نظر بصری و چه از نظر فیزیکی، علت مکان‌یابی عمارت و مکان سابق آن، صحن عمارت، و... اشاره کرد:

– برج ساعت با توجه به: صدای ساعت، شهرت، دیده شدن، عنصر نشانه‌ای و خوانایی، تداعی زمان، تداعی میدان ساعت، وجه تسمیه نام میدان، جذابیت محل، و منحصربه‌فرد بودن؛

– و بافت و زمینه میدان از لحاظ: قدمت، ارتباط با عمارت، و...؛

– و صحن میدان از لحاظ: ابعاد فضایی میدان، مقیاس، عناصر تشکیل‌دهنده، قرارگاه‌های رفتاری،^{۶۵} آب‌نما، پوشش گیاهی، مجسمه، خدمات رفاهی، و به طور کلی مسائل مرتبط با مبلمان شهر؛

– و از لحاظ دید و منظر: تجربه نزدیک شدن به فضا، دیده شدن و پنهان شدن اجزای میدان، ارتباطات بصری، و...؛
– در مورد رابطه بین قدیم و جدید: مقایسه تغییرات کاربری‌ها و اجزاء میدان، و کاربران میدان از گذشته تا امروز؛

– و از نظر راه و ترافیک: تقاطع راه‌های مهم چون خیابان شرقی غربی امام خمینی و خیابان شمالی جنوبی ارتش، پیاده‌رو تربیت، کوچه مقصودیه، حاکمیت اتوبوس، ترافیک ایجاد شده توسط تاکسی‌ها، آلودگی صوتی و آلودگی هوا، و یک طرفه شدن خیابان‌ها؛

– و از لحاظ کاربری‌های شاخص و مرتبط با میدان؛ ساختمان بانک ملی، استانداری، پادگان، شهرداری، دژبانی، اداره ثبت، اداره بازرگانی، سازمان صنایع و معادن، مجموعه باغشمال، بیمارستان وکلا، موزه سنجش، دانشگاه هنر، خانه استاد شهریار، خانه حیدرزاده، خانه ختایی‌ها، بازار کروناوی‌خانه، بازار فرش (بازار رنگی) و مسیر جاده ابریشم، بازار تاریخی تبریز، و... .

۳. از جمله مشکلات و نقاط ضعف می‌توان به: ترافیک سنگین،

۶۵. منظور از «قرارگاه‌های رفتاری» محل‌های به‌خصوصی در اطراف میدان است که افراد مختلف در آن جمع میشوند (همانند اجتماع کارگران مقابل رستوران) یا آنجا را برای قرار ملاقات تعیین میکنند (مثلاً روبه‌روی عمارت ساعت).

دارد. بایده متن اجازه سخن گفتن داد تا خواننده همچون شناسنده‌ای در جای شایسته خودش و نه همچون شی، بر آن در بگشاید. بر این اساس با توجه به موضوع پژوهش فعلی، با بهره‌گیری از علم هرمنوتیک به بازشناسی معنای میدان ساعت تبریز با رجوع به مخاطبان آن، پرداخته شد. یافته‌های این تحقیق طی دو مرحله به دست آمده است. مرحله یکم با مطالعه اسناد فرادست و اسناد تاریخی صورت گرفته است. این در حالی است که ما همواره از فضاهای شهری، به ویژه فضاهایی که از قدمت تاریخی برخوردار اند، اطلاعات محدودی در دست داریم. بنابراین در مرحله دوم، از طریق مشاهده زندگی واقعی به توجیه تغییرات شکل گرفته در زمینه مورد تحقیق پرداخته شده، که در این پژوهش با بهره‌گیری از روش گلیسر و بر مبنای زمینه یا تحقیق کیفی هرمنوتیکی صورت گرفته است.

بررسی‌های به عمل آمده در این نوشتار نشان می‌دهد که در واقع احداث خیابان پهلوی و شاپور سرآغاز شکل‌گیری فضای شهری مهمی شد، که با ساخت عمارت ساعت در قلب بافت تاریخی و ارزشمند شهر تبریز به وجود آمد و سرانجام در کنار بناهای باارزش مانند ارگ علیشاه و بازار تبریز به میدان اصلی شهر و یک فضای باارزش گردشگری و تفرجگاهی تبدیل شد که در دوره‌های متوالی، محل وقوع مهم‌ترین تحولات بوده است. این در حالی است که پس از گذشت سال‌ها، محدوده میدان ساعت در حال حاضر با وجود عناصر باهویت معماری و تاریخی منحصر به فرد و پتانسیل‌های فراوانی که برای تبدیل شدن به یک عرصه عمومی داراست، به سبب احاطه شدن توسط کاربری‌های اداری و نامرتبط و استقرار چنین کاربری‌هایی در بناهای تاریخی و ارزشمند، نه تنها از حیات مدنی و رفت و آمد گردشگران و شهروندان به دور مانده است، بلکه بخش وسیعی از فضای میدان به محل تجمع کارگران و توقف تاکسی‌ها و مسافران و مسیر ویژه اتوبوس تبدیل شده است. با ادامه این روند و تکه‌تکه شدن این منطقه و قطع ارتباط پیاده بین نقاط

ارزشمند و یک‌طرفه شدن خیابان‌ها و افزایش آلودگی‌های ناشی از تردد سواره، و... به صورت کامل دچار فرسودگی کالبدی و فعالیتی خواهد شد.

کیفیت پژوهش به عللی تحت شعاع قرار گرفت و خواسته‌های ما آن‌گونه که توقع داشتیم محقق نشد. عدم آشنایی با تعدادی از افراد مصاحبه‌شونده و امکان‌پذیر نبودن مطرح کردن پرسش صریح در مورد سن، سطح تحصیلات، درآمد، و موقعیت اجتماعی مصاحبه‌شوندگان موجب شد که به‌ناچار تنها به اطلاعات مختصری که افراد در حین مصاحبه مطرح می‌کردند، قناعت شود. پاسخ‌های متناقضی در برخی موارد توسط مصاحبه‌شوندگان مطرح می‌شد و از آنجایی که هر تأویلی از راه گفتگو دقیق‌تر می‌شود، طرح مجدد این پرسش‌ها با افراد بیشتر می‌توانست، ابعاد معنایی دقیق‌تری را از میدان ساعت نمایان سازد ولی با توجه به زمان محدود و روش تحلیلی که بسیار زمان‌بر بود، ناگزیر با تعداد معدودی از افراد مصاحبه شد. از سوی دیگر، متأسفانه امکان مصاحبه با قدیمی‌ترین فردی که از زمان ساخت عمارت شهرداری در آنجا حضور داشته و همین‌طور مسئولان فرهنگی شهرداری فراهم نشد و با توجه به مسکونی بودن منطقه و حضور تمام گروه‌های سنی، امکان مصاحبه با کودکان (گروه‌های سنی پایین‌تر) فراهم نشد.

در نهایت می‌توان برای پژوهش‌های آینده، با انجام هم‌زمان همین روش در مورد یک فضای شهری دیگر و مقایسه نتایج دو پژوهش، فرصت بررسی میزان تعمیم‌پذیر بودن روش به کاررفته را بررسی کرد. به نحوی که با انجام هم‌زمان همین روش در مورد یک فضای شهری با روحیه متفاوت، می‌توان به میزان قابل تأیید بودن رویکرد به کاررفته دست یافت و در صورتی که امکان مصاحبه مجدد با افراد تحقیق و همچنین مصاحبه با تعداد بیشتری از شهروندان فراهم شود، احتمال رسیدن به پاسخ‌های صریح‌تر و دقیق‌تر فراهم خواهد شد. به عبارتی امکان دستیابی به لایه‌ای دیگر از مکالمه با متن میسر خواهد شد.

از علم هرمنوتیک را به عنوان روشی که امکان بازشناسی معنای فضای شهری را فراهم می‌کند، استفاده کرد؛ به نحوی که میزان دستیابی به اهداف مورد نظر رضایت‌بخش بوده و نتایج مطلوب و در حد انتظار حاصل شود.

و جمله پایانی اینکه با به‌کارگیری روش ارائه‌شده - که مراحل مختلف آن به تفصیل بیان شد - می‌توان معنای نهفته در میدان ساعت تبریز را که در زندگی روزمره افراد و کاربران فضای شهری فوق‌نهفته است، شناسایی کرد. در واقع می‌توان

منابع و مأخذ

- احمدی، بابک. ساختار و تأویل متن. تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۰.
- احمدی، بابک. ساختار و هرمنوتیک. تهران: گام نو، ۱۳۸۰.
- پازوکی، بهمن. «بررسی مفهوم هرمنوتیک و ارتباط آن با معماری» (سخنرانی). دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، گروه مطالعات معماری، دی‌ماه ۱۳۸۹.
- پالمر، ریچارد. علم هرمنوتیک. ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی. تهران: هرمس، ۱۳۷۷.
- ذوقی، فریبرز و ایوب نیکنام لاله. تبریز در گذر زمان. تبریز: یاران، ۱۳۷۴.
- سرداری‌نیا، صمد. تبریز شهر اولین‌ها. تبریز: کانون فرهنگ و هنر آذربایجان، ۱۳۸۱.
- سلیمی، حسین. هرمنوتیک و شناخت روابط جهانی. تهران: رخ‌داد نو، ۱۳۸۸.
- گلکار، کورش. «مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری». در صفا، ش ۳۲ (بهار و تابستان ۱۳۸۰)، ص ۳۸-۶۵.
- گلکار، کورش. «سنجش مکان در طراحی شهری: درآمدی بر تکنیک مکان‌سنجی». در صفا، ش ۴۰ (بهار و تابستان ۱۳۸۴)، ص ۲۸-۴۹.
- گلکار، کورش. آفرینش مکان پایدار: تاملاتی در باب نظریه طراحی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۰.
- لینچ، کوین. سیمای شهر. ترجمه منوچهر مزینی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- مارشال، کترین. روش تحقیق کیفی. ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۷.
- معین، محمد. فرهنگ فارسی معین (یک‌جلدی). تهران: نشر معین، ۱۳۸۱.
- Grbich, Card. *Qualitative Data Analysis, An Introduction*. London, SAGE, 2007.
- <http://www.M-W.com>
- <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- <http://www.tabriz.ir>
- <http://www.urg.ir/tabriz-map.php>
- (زمان بهره‌برداری از پایگاه‌های اینترنتی، بهمن‌ماه سال ۱۳۹۰ است.)

۵۴

۵۹